

AMSTERDAMS SOCIOLOGISCH TIJDSCHRIFT 5. (1970) 1 p. 110-135
S3654

Het gebruik van de openbare ruimte in een straat in de Jordaan

dr. E. Boekmenstichting
Bibliotheek

Rogier Noyon

I Theoretische inleiding

Het hier volgende artikel, dat gebaseerd is op een onderzoek in een straat in de Jordaan, heeft tot doel te illustreren hoe het gebruik van de openbare ruimte als criterium gehanteerd kan worden voor het beoordelen van de aantrekkelijkheid van een stadswijk.

Zolang sociologen zich met de stad bezig hebben gehouden hebben zij geprobeerd uit de chaotische aanblik die de stad op het eerste gezicht biedt één karaktertrek te destilleren die wezenlijk zou zijn voor het verschijnsel stad. Zo'n karaktertrek zou dan niet alleen een houvast moeten bieden om de ingewikkelde sociale processen die zich in de stad afspelen te begrijpen, maar ook een criterium moeten verschaffen om de stad te onderscheiden van het dorp en de plattelandssamenleving. Een minimumdefinitie dus die het wezenlijke van de stad tot zijn recht zou moeten laten komen.

Reeds veel begrippen hebben als zo'n "handvat" gefungeerd: dichtheid, inwonertal, heterogene bevolkingssamenstelling, vormen afzonderlijk of in combinatie voor de hand liggende criteria, die dan ook veelvuldig als zodanig zijn gebruikt. Andere auteurs zagen de stad eerder als kulminatiepunt of als gangmaker van "de beschaving" (Redfield). Weber achtte het begrip "markt" het meest geschikt om het sociale systeem in de stad te beschrijven. Niet alleen de economische, maar ook de sociale relaties staan daar volgens hem in het teken van "de ruil". Net als Weber zag Simmel de stad in de eerste plaats als historische

formatie, en wel als synthese van de vrije universele mens van de 18de eeuw (het intellect) en de arbeidsdeling (de geldeconomie) van de 19de eeuw. Deze combinatie leidde in zijn beschrijving tot een levenswijze die uitblinkt in oppervlakkigheid, onpersoonlijkheid, rationaliteit en mobiliteit. Wirth liet zich met betrekking tot de levenswijze in de stad in de zelfde termen uit, en Tönnies verklaarde zijn bekende dichotomie *Gemeinschaft-Gesellschaft* bij uitstek van toepassing op het onderscheid tussen resp. dorp en stad.

Wat opvalt bij veel vooral oudere beschrijvingen van waar het in de stad eigenlijk om draait is het uitgesproken negatieve oordeel waar die typeringen van vergezeld gaan. Spengler, die in de steden de voorboden van de ondergang van de westerse beschaving zag, was extreem somber. Maar ook in het werk van veel anderen klinkt een opvallend sombere visie op de stad door. Het leven in de stad wordt afgeschilderd als jachtig, hard, relatie-arm, oppervlakkig, onpersoonlijk, enz. De stedelingen verkeren in de paradoxale situatie dat zij, hoewel zij temidden van een grote concentratie mensen wonen, toch vereenzamen omdat in de stad overwegend kille, zakelijke relaties voorkomen. Vaak krijg je de indruk dat alle kwaad op de wereld in de steden geboren wordt. De stuurlaai van de stadsbewoners leidt tot seksuele perversie en druggebruik. De dichtheid van bewoning werkt kriminaliteit in de hand. De grote hoeveelheid mensen werkt nivellerend.

Dergelijke bezwaren tegen de stad komen iedereen, voor zover hij ze niet al deelt, bekend voor. Dat komt doordat niet alleen onder sociologen zo over de stad gedacht wordt. Het idee dat het leven in de grote stad veel van zijn waarde verliest heerst allerwegen en heeft zich als vanzelfsprekend voortgezet in de wetenschap. Behalve sociologen gaan ook vertegenwoordigers van andere disciplines ervan uit dat in de steden veel kwaad geschiedt. Zij schrijven de kwalen waar de steden inderdaad vaak aan lijden toe aan het verschijnsel stad als zodanig. De oplossingen die door de stadsplanners voor "het probleem van de steden" worden aangedragen zijn dan ook sinds lange tijd geïnspireerd geweest door het verlangen de steden te ontdoen

van dat wat ze juist tot stad maakt. Een geringere dichtheid, meer groenvoorzieningen, kwalitatief betere woningen, werden als remedie gezien voor kriminaliteit, a-socialiteit en vereenzaming in de steden. Het zijn vooral dergelijke oplossingen - scheiding van functies, tuinsteden - die de laatste decennia in praktijk zijn gebracht.

Tegenover deze anti-stadsideologen staan diegenen die het stadsleven in principe positief waarderen en een oplossing van de bestaande problemen dan ook eerder zoeken in een "urbanisering van de stad" (1) dan in tuinsteden. Dat een krot niet plezierig is om in te leven zal iedereen met de anti-stadsideologen eens zijn, maar dat vormt ook niet de inzet van de kontroverse. Het gaat er om dat volgens de pro-stadsideologen krotten helemaal niet inherent aan steden zijn, kriminaliteit niet aan dichtheid te wijten is, en dat de oplossingen van de "tegenpartij" eerder de problemen vergroten dan verkleinen.

Als belangrijkste vertegenwoordigers van deze pro-stad stroming beschouw ik Bahrtdt en Jacobs. Ook zij hebben, net als degenen die ik hiervoor besprak, geprobeerd het "wezen" van de stad samen te vatten in één karaktertrek. Voor hen staat bij het denken over de stad namelijk de openbare ruimte centraal. Dat is de plaats waar het stadsleven zich afspeelt, waar de mensen elkaar in de hoedanigheid van stedeling ontmoeten.

Hans Paul Bahrtdt die zich, veel meer dan Jacobs, theoretisch en historisch met de stad heeft bezig gehouden, komt tot de volgende definitie van een stad: "een nederzetting waar het dagelijks leven de tendens vertoont zich te polariseren naar de openbare en de privé-sfeer" (2). Hoe sterker die polariteit, hoe "stedelijker" de stad is. Het gaat hier dus om een continuüm, waar aan de ene kant de vermenging van openbare en privé-sfeer op het platteland staat, en aan de andere kant de stad waar het leven zich steeds òf in de openbare sfeer afspeelt, òf in de privé-sfeer. Die polariteit betekent niet dat de twee sferen niets met elkaar te maken hebben. Integendeel, ze raken elkaar daar waar de privé woning aan de straat grenst, en staan in voortdurende wisselwerking

met elkaar. Ze ontlene juist ieder afzonderlijk hun kracht aan de nabijheid van de ander. Maar vermenging van de twee sferen gebeurt niet, en dat is juist wat het aantrekkelijke van het leven in de stad uitmaakt. Immers de stadsbewoner kan steeds naar believen zich terugtrekken in zijn eigen privé-sfeer of zich in de openbare sfeer begeven. Dat maakt een grote verscheidenheid aan sociale kontakten mogelijk. In gesloten gemeenschappen komt een dergelijke keuzevrijheid niet voor. Daar staat iedereen met iedereen in een zeker verband. Volgens Bahrtdt is het zo dat juist in een dorp daardoor privé geen echte individuele kontakten mogelijk zijn omdat altijd de sociale positie van de partners een rol speelt. In de stad kan dat wel. Daar bestaat niet de dwang van een bepaald gedrag te moeten vertonen ten opzichte van bepaalde personen, maar ook niet de bescherming van de vertrouwde gedragsregels. Deze situatie kan leiden tot de vereenzaming die velen in de stad zien optreden, maar Bahrtdt wijst toch vooral op de positieve kanten er van.

Jane Jacobs baseert haar boek *The Death and life of great American cities* vooral op observaties van het functioneren van steden. Anders dan Bahrtdt beweegt ze zich op een laag abstraktieniveau en probeert ze het aantrekkelijke van steden door middel van waarnemingen op straat te ontdekken. Maar haar konklusies zijn dezelfde als die van Bahrtdt: in een "echte" stad speelt een echte, levendige, werkelijk openbare ruimte een centrale rol. Waar die ontbreekt, zoals in veel moderne tuinsteden, wordt de openbare ruimte slechts gebruikt om zich te verplaatsen, en wil men er zo snel mogelijk weer vandaan. In de eerste hoofdstukken van haar boek speelt de veiligheid op de trottoirs een belangrijke rol. De openbare ruimte kan zijn taak slechts vervullen wanneer de mensen zich er veilig voelen. Veiligheid wordt volgens Jacobs bewerkstelligd door een dichte bebouwing en een groot aantal mensen op straat op alle uren van de dag. Terwijl de anti-stadsideologen kriminaliteit in de stad in verband brachten met de grote aantallen mensen die er op elkaar gestapeld worden, meent Jacobs juist dat kriminaliteit daar optreedt waar weinig mensen zijn om de straat in

de gaten te houden. Wanneer er druk gebruik wordt gemaakt van trottoirs bieden die behalve veiligheid ook de mogelijkheid om in de publieke sfeer met anderen in contact te komen; om die contacten te vinden die de privé-sfeer niet bedreigen. Net als Bahrtdt meent zij dat dat het is wat de grote stad aantrekkelijk maakt: een delikate verdeling tussen de privé-sfeer en de openbare sfeer, en de unieke mogelijkheid om dat naar wens te regelen.

De openbare ruimte, dus behalve trottoirs ook parken, kinderspeelplaatsen en winkelstraten, kan echter die functie alleen vervullen als aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Jacobs noemt vier voorwaarden die, wanneer ze alle vier tegelijk optreden, de openbare ruimte, en daarmee de stad, tot een sukses kunnen maken:

1. er moet meer dan één functie (wonen, werken, recreatie) in een wijk voorkomen
2. de huizenblokken moeten kort zijn, zodat de gebruikers van de straat niet gedwongen zijn altijd de zelfde route te nemen
3. oude en nieuwe huizen moeten door elkaar staan. Het huurverschil dat hierdoor optreedt zorgt voor verschillende activiteiten
4. de dichtheid moet groot zijn (3).

Het grootste deel van haar boek besteedt Jacobs aan voorbeelden en minutieuze observaties van hoe deze vier voorwaarden het leven op straat beïnvloeden en daardoor een levendige buurt bewerkstelligen.

Er is een gevaar dat de benadering van Jacobs bedreigt, en dat is de kans dat zij te grote invloed toekent aan de gebouwde omgeving. In de discussie die op de publikatie van haar boek gevolgd is, is haar wel fysiek determinisme verweeten. Zij zou dus de uitwerking van de vier genoemde voorwaarden op het leven van de mensen schromelijk overdrijven. Gans meent bijv. dat een rijk straatleven helemaal niet veroorzaakt wordt door de gebouwde omgeving, maar door de levensgewoonten, de cultuur van de arbeidersklasse die de door Jacobs onderzochte buurten zou bevolken (4). Bij de middengroepen komt een dergelijk straatleven in veel mindere mate voor. Gans stelt dat

Jacobs niet alleen het aandeel van de planners in het bepalen van het gedrag overschat, maar bovendien verlangt dat de middengroepen de cultuur van de arbeidersklasse overnemen. Volgens hem komt de saaiheid van de nieuwbouwwijken niet voort uit orthodoxe opvattingen over planning, maar uit de cultuur van de middengroepen die ook het uitgangspunt van de ontwerpers vormt.

Dit is inderdaad een probleem. Gans' commentaar staat niet alleen tegenover de opvattingen van Jacobs, maar ook tegenover die van Bahrtdt, die het type stad waar hij op doelt juist koppelt aan een bepaald type maatschappij en een bepaalde klasse: de bourgeoisie. De stad waar de polariteit en de wisselwerking tussen openbare- en privé-sfeer bestaat is volgens Bahrtdt ontstaan toen de bourgeoisie zich als klasse ging manifesteren. Daarvoor, in het feodale systeem, bestond die polariteit niet. De openbare ruimte, evenals trouwens de politieke openbaarheid, is een schepping van de bourgeoisie (5).

Maar of de openbare ruimte nu typisch burgerlijke trekken heeft, of juist, zoals Gans zegt, tot de cultuur van de arbeiders behoort, het probleem van het fysiek determinisme blijft bestaan. Overschat Jacobs de invloed van de vier door haar genoemde voorwaarden?

In het hierna volgende stuk wil ik proberen deze vraag dichter bij een antwoord te brengen door de benaderingswijze van Jacobs toe te passen op een buurt van Amsterdam die de laatste tijd onderhevig is geweest aan een sterke verandering wat bevolkingssamenstelling betreft: de Jordaan.

II De Jordaan

De Jordaan is waarschijnlijk de meest befaamde wijk van Amsterdam, en van welke stad in Nederland dan ook. De meeste mensen zullen de naam wel kennen, ook al zijn ze er nooit geweest. Niet alleen is de naam Jordaan bekend, ook roept die associaties op met een soort maatschappij die aan het uitsterven schijnt te zijn: een kleinschalige, hartelijke, volkse gemeenschap die een bruisend, haast zuidelijk aandoend, want zich op straat en

in café's afspelend, buurtleven kent. Mensen die nog meer over de jordaän te vertellen hebben dan deze algemeen verbreide notie voegen hier aan toe dat dit beeld weliswaar klopt voor het verleden, maar dat tegenwoordig de bevolkingssamenstelling van de jordaän dusdanig veranderd is dat de wijk nu in plaats van door Johnny Jordanen en tante Lenen door kunstenaars en studenten wordt bevolkt. De jordaän is niet meer wat hij geweest is. Er wonen nog wel een aantal "echte" jordaners maar die worden in snel tempo naar de buitenwijken en bejaardentehuizen overgebracht. De volkswijk maakt plaats voor een elitaire wijk.

De buurt blijkt in de eerste plaats geïdentificeerd te worden met het soort mensen dat er woont. Toen in de jaren dertig een student in de sociografie, Henk Dijkhuis, een verslag schreef over zijn verblijf in een jordaäns kosthuis vroeg hij zich af wat nou typisch jordaäns was. Hij kwam tot de konklusie dat jordaners zich onderscheiden van anderen in kleding, vermaken en feesten, in opvattingen over godsdienst, moraal en onderling hulpbetoon, in taal, en in uiterlijk. Wat dat laatste betreft maakt hij melding van het schoonheidsideaal voor mannen: een dikke vuurrode nek. "In de Goudsbloemdwardsstraat is nog een kapper die u geheel volgens het oude recept behandelt: van achter wordt het haar hoog weggeschoren, zodat onder de pet een concentriesch randje van ongeveer 1 cm. haar uitkomt. Zaterdagavond klopt deze scheerder de nek met een spaans riet knalrood" (6).

Dergelijke gebruiken zijn niet meer kenmerkend voor de jordaän. Sinds de tijd van Dijkhuis is er inderdaad veel veranderd. Het bevolkingsaantal liep met meer dan de helft terug: van 50.000 naar ruim 20.000 nu. Op het eind van de vorige eeuw bedroeg het aantal inwoners zelfs 80.000 (7). Behalve dat het aantal woningen door afbraak verminderde is deze teruggang vooral toe te schrijven aan een verminderde woningbezetting. Inderdaad wonen er nu andere mensen in de jordaän dan toen. En ongetwijfeld horen die tot andere milieus dan de jordaners die Dijkhuis beschreef. Maar is de jordaän als buurt daarmee achteruit gegaan?

In het onderzoekje dat ik gedaan heb in de jordaän heb ik willen bekijken wat de gebouwde omgeving bijdraagt tot het karakter van een wijk. Daarmee wil ik niet ontkennen dat ook het soort mensen dat een wijk bewoont kan bijdragen tot het aantrekkelijke karakter ervan. Wellicht willen mensen over het algemeen het liefst in een wat bevolkingssamenstelling betreft homogene buurt wonen. Als dat waar is, is het begrijpelijk dat de oude jordaners met wantrouwen naar de immigranten kijken. Minder begrijpelijk wordt het dan echter waarom de studenten en kunstenaars zo graag in de jordaän willen wonen. Dat zou er dan weer op wijzen dat er afgezien van de bevolking iets aantrekkelijks aan de fysieke omgeving te beleven valt.

Laten we eerst bekijken in hoeverre aan de vier voorwaarden die door Jacobs genoemd zijn, en die de fysieke omgeving betreffen, in de jordaän voldaan wordt. Ten eerste noemt zij de noodzaak dat een wijk meer dan één primaire funktie herbergt. Een primaire funktie is een soort activiteit die niet slechts voortvloeit uit andere activiteiten, maar een zekere autonomie bezit. In een woonbuurt vormen de winkels die de bewoners ten dienste staan een secundaire funktie. Naarmate echter die winkels ook meer bezocht worden door niet-buurtbewoners krijgen die winkels een zelfstandige, primaire funktie. In de jordaän bestaan duidelijk twee primaire funkties: wonen en werken. De mate waarin een bepaalde funktie voorkomt zou uitgedrukt kunnen worden in de verhouding tussen het oppervlak vloer dat voor die funktie wordt gebruikt, en het grondoppervlak van de betreffende wijk. Voor de jordaän bestaan dan de volgende cijfers: voor de funktie wonen is de verhouding 0,5-1,0 ha vloer per ha stedelijk gebied. Voor het werken is die verhouding dezelfde: 0,5-1,0 ha vloer per ha stedelijk gebied (8). Wanneer we nu bovendien weten dat de bedrijven in de jordaän klein en zeer arbeidsintensief zijn zal het duidelijk zijn dat aan de eerste voorwaarde van Jacobs is voldaan. In hoeverre er zelfs meer dan twee primaire funkties bestaan zal ter sprake komen in paragraaf IV.

De tweede voorwaarde betreft de eis dat de huizenblokken kort zijn, zodat de gebruiker van de straat niet gedwongen is altijd dezelfde route te nemen. Een blik op de plattegrond van Amsterdam leert dat ook aan deze voorwaarde redelijk voldaan wordt. De kleinschaligheid van de jordaan blijkt er ook uit het stratenpatroon.

Met de derde voorwaarde, dat er oude en nieuwe huizen door elkaar moeten staan, is het in de jordaan enigszins merkwaardig gesteld. Jacobs bedoelt met deze voorwaarde dat het verschil in ouderdom van de panden moet zorgen voor een verschil in huur voor de winkelruimten, zodat er verscheidenheid in soorten winkels zal ontstaan: kapitaalcrachtige en minder kapitaalcrachtige. Maar in de jordaan zijn alle huizen eigenlijk oud. Als nieuwe huizen zou men de gerestaureerde panden kunnen beschouwen, die inderdaad vaak een hogere huur moeten opbrengen. In ieder geval heb ik bij mijn onderzoek wel een zekere verscheidenheid in huur kunnen konstateren, ook al lag het verband met de leeftijd van het pand niet zo duidelijk.

De vierde voorwaarde betreft de dichtheid. Er moeten, voor welke functie dan ook, steeds veel mensen geconcentreerd zijn. Ook hier, net als bij de eerste voorwaarde, kan de dichtheid van bebouwing in vloerintensiteit uitgedrukt worden. Die is voor de jordaan de hoogste van de hele stad: 1,5-2,0 ha vloer per ha stedelijk gebied (9). Aangezien de woningen en de bedrijfjes klein en intensief gebruikt zijn, levert dat tevens een hoge bevolkingsdichtheid op, waarmee ook aan de vierde voorwaarde van Jacobs is voldaan.

Om te kunnen bekijken wat de uitwerking van dit alles is op het gebruik van de openbare ruimte in de jordaan heb ik één straat nader bestudeerd. Het is een straat die loopt van de Westerstraat naar de Bloemgracht. Over die afstand, ter lengte van ongeveer 300 meter, kruist zij vijf straten, en kent vier verschillende namen: 2e Anjeliërsdwarsstraat, 2e Tuindwarsstraat, 2e Egelantiersdwarsstraat, en 1e Leliedwarsstraat. Om niet steeds al die namen te hoeven noemen zal ik het hierna simpelweg hebben over de Straat. De Straat kan gelden als een kenmerkende straat in de jordaan.

Hij loopt in het midden van de wijk, zonder een hoofdweg genoemd te kunnen worden, zoals Westerstraat of Rozengracht. Er zijn veel winkels, en aan weerszijden wonen veel mensen. Doordat de straat nauw is, rijden de weinige auto's er niet hard. Voetgangers geven de toon aan. De straat weerspiegelt duidelijk de veranderingen die zich in de jordaan hebben voltrokken: terwijl er zo'n twintig jaar geleden nog zes bakkers gevestigd waren maakt de Straat nu de indruk voornamelijk uit boetieks te bestaan. In het blad voor vrouwen die graag "zichzelf willen zijn", Viva, kan men soms advertenties vinden die door de gezamenlijke winkeliers worden bekostigd, en waarin reclame wordt gemaakt voor de Straat "waar de Mode gemaakt wordt".

In mijn onderzoekje ben ik er van uit gegaan dat dergelijke veranderingen op zichzelf nog niets zeggen over een eventueel veranderd gebruik van de openbare ruimte. Ik heb dus geprobeerd na te gaan in hoeverre het straatleven de afgelopen twintig jaar veranderd is. Gezien het feit dat de jordaan ook nu nog aan de vier voorwaarden van Jacobs voldoet was de verwachting gerechtvaardigd dat het wat dat betreft met de achteruitgang van de jordaan wel meevalt. Zo niet, dan wilde ik proberen vast te stellen welke factoren er voor verantwoordelijk zouden zijn dat de openbare ruimte aan aantrekkelijkheid heeft ingeboet.

De aandacht die ik hierbij besteed aan de criminaliteit vereist wellicht enige toelichting. Nadat dit onderwerp lange tijd voorbehouden was aan de rechtse pers, en de verhalen over de toenemende onveiligheid in de stad door "verstandige" mensen als sensatieverhalen werden afgedaan, wordt de discussie hierover de laatste tijd ook in meer linkse kring gevoerd. Ik zal hier niet uitvoerig op ingaan maar slechts proberen op de beperkte schaal van de Straat er enig licht op te werpen.

Hoefnagels heeft de laatste jaren gewezen op de relatie die er volgens hem bestaat tussen criminaliteit en de sfeerloosheid, uniformiteit en massaliteit van de moderne nieuwbouwwijken (10). Hij stelt de planologen, architecten en politici verantwoordelijk voor de misdaad in die nieuwe wijken. Tegen-

over die wijken stelt Hoefnagels het dorp waar hij zelf woont, en waar een subtiele sociale controle zou heersen die de misdaad geen kans geeft. In het blad Wonen TA/BK is door Koos van Weringh op deze stellingen kritiek geleverd (11). Dat is niet zo moeilijk, want Hoefnagels geeft nauwelijks bewijzen voor zijn beweringen en neemt ook niet de moeite om het verband dat hij ziet aannemelijk te maken anders dan d.m.v. vage kreten over het vervreemdende karakter van nieuwbouwwijken. Maar dat neemt niet weg dat er wel degelijk een verband bestaat tussen kriminaliteit en gebouwde omgeving, zoals Jacobs in haar boek aangeeft, en zoals ik in paragraaf IV zal illustreren.

III Methoden

Toen Dijkhuis in de jaren dertig zijn onderzoek deed in de jordaen, gaf hij zich, om "de intiemere levensuitingen van de jordaners" te bestuderen uit voor bloemistknecht, zodat hij niet zou opvallen temidden van degenen die hij wilde onderzoeken. Het behoort tot de voordelen van de veranderde situatie in de jordaen dat tegenwoordig een student die er onderzoek wil doen niet opvalt, juist als hij blijft wie hij is.

Ik heb voor mijn onderzoek een aantal verschillende methoden gevolgd. Ten eerste heb ik d.m.v. observaties het gedrag van de mensen in de straat gevolgd. Daarvoor zat ik meestal in één van de café's en koffiebars die de straat rijk is. De observaties strekten zich uit over de periode van bijna een jaar, van september 1976 tot juli 1977. Ik heb ze zo veel mogelijk gespreid over de uren van de dag aangezien, zoals al spoedig bleek, het gebruik van de straat gedurende die tijd nogal eens wisselt. Terwijl enerzijds de benadering van Jacobs mij tot richtlijn diende, heb ik anderzijds geprobeerd alles zo onbelemmerd mogelijk op me af te laten komen. Want de observaties vormen mijn belangrijkste informatiebron, juist ook doordat ze mij opmerkzaam maakten op dingen die ik niet van te voren in vragen had kunnen formuleren. Of, zoals Whyte zegt: "As I sat and listened, I learned the answers to questions that I would not even have had the sense to ask if I had been getting my information solely on an interview

basis" (12).

Toch vormden interviews een onmisbare aanvulling op mijn observaties. Ik had gesprekken met de meeste winkeliers in de Straat, en wilde met name van hen weten hoeveel huur ze voor hun winkel moesten betalen, hoe de omzet was, wat voor een mensen er kwamen, wat ze wisten over kriminaliteit in de straat, waarom ze juist op deze plaats een zaak dreven, en verder alles wat maar ter sprake kwam. Aan diegenen die al twintig jaar of langer in de Straat gevestigd waren stelde ik vragen over de toenmalige toestand. Vooral bij deze laatste groep echter bleek hoezeer een interview in de eerste plaats informatie over de geïnterviewde oplevert, en in veel mindere mate over de feitelijke situatie van nu of vroeger. De oudere winkeliers gaven nogal eens tegenstrijdige informatie. Hierdoor ben ik er maar zeer ten dele in geslaagd het straatleven van twintig jaar geleden te rekonstrueren. Van wat ik er in de volgende paragraaf over meedeel ben ik echter vrij zeker dat het overeenkomstig de werkelijkheid is.

Een andere informatiebron vormden de vragen die ik aan voorbijgangers stelde. Het betrof dan meestal vragen over waar ze naar toe gingen, waar ze woonden, en waarom ze juist door de Straat liepen. Ook heb ik tellingen gehouden van het aantal voorbijgangers op verschillende uren van de dag, bij verschillende weersgesteldheid, op verschillende dagen van de week, en in verschillende jaargetijden.

Naast deze methoden die allemaal een subjectief element bevatten, heb ik waar mogelijk gebruik gemaakt van objektieve, kwantitatieve en verifieerbare informatiebronnen. De gegevens over de kriminaliteit in de Straat en in de zijstraten, tenminste voor zover die geregistreerd is, zijn afkomstig uit het archief dat de Amsterdamse gemeentepolitie heeft opgeslagen in een computer. Voor het rekonstrueren van de situatie in de straat in vroeger jaren heb ik gebruik gemaakt van het "bouwblokonderzoek" dat eens in de vijf jaar gehouden wordt door de dienst Publieke Werken van de gemeente Amsterdam. Een dergelijk onderzoek werd in de jordaen voor het eerst gehouden

in 1956, vandaar dat de termijn waarover ik de veranderingen in de Straat heb nagegaan twintig jaar bedraagt. Behalve dat dit dus om praktische redenen goed uitkwam is twintig jaar een goede periode gebleken omdat in de Straat algemeen de jaren vijftig beschouwd worden als een tijd dat alles nog bij-het oude was.

Al deze verschillende informatiebronnen hebben mij gezamenlijk een beeld gegeven van de Straat. Dat is ook wat het doel was van het onderzoek: minder het toetsen van een hypothese dan het ontwikkelen van een visie, een perspektief, waarna een antwoord op de gestelde vragen mogelijk zou zijn.

IV De straat

Op de kaart van de Straat heb ik met een letter A aangegeven op welke plaatsen een zaak gevestigd is die zich speciaal richt op de nieuwe bewoners van de jordaan. Het lijkt wellicht wat gewaagd om die categorie zo duidelijk te onderscheiden van de rest, omdat immers winkels open staan voor iedereen. Maar in de praktijk kost het weinig moeite om die zaken aan te wijzen. Om te beginnen verschillen oude en nieuwe bewoners uiterlijk van elkaar, en kun je duidelijk zien dat degenen die een met A gemerkte winkel binnen gaan nieuwe bewoners zijn. Verder refereren de oudere winkeliers er naar wanneer ze het hebben over de veranderingen in de buurt. Er bleek mij onder hen weinig verschil van mening te bestaan over de vraag welke zaken een A verdienen. Ook wat openingstijden betreft bestaat er over het algemeen groot verschil tussen de twee typen winkels, waarover straks meer. Ten slotte is natuurlijk uit het soort winkel wel op te maken wat voor een zaak het betreft. De boetieks hebben allemaal een A gekregen, terwijl de hoeden- en pettenzaak op de hoek van de Westersstraat onmiskenbaar een traditioneel karakter draagt. Zo heeft ook het restaurant op de hoek van de Egelantiersstraat een A omdat de prijzen, de engelse opschriften, de mededeling dat leden van de Diners Club er welkom zijn, kortom de hele entourage, er op wijzen dat het niet voor de oude bewoners bedoeld is. Bovendien, zo is mij van verschillende kanten verzekerd, eten "echte" jor-

daners nooit buitenshuis.

Dat een speelgoedwinkel een A verdient is misschien niet op het eerste gezicht duidelijk, maar wel als men weet dat er uitsluitend houten, met de hand vervaardigd speelgoed wordt verkocht, terwijl de oude jordaners zoals de eigenaar met spijt vertelde, aan plastic speelgoed verre de voorkeur geven. Ook van de levensmiddelenzaak Arbolito zou de argeloze lezer kunnen denken dat die voor alle jordaners bestemd is, omdat iedereen toch eten moet. Maar als men weet dat de etenswaren bij Arbolito steeds onbespoten en makrobiotisch zijn, en dus iets duurder, zal men zich kunnen voorstellen dat velen een bezoek aan Simon in de Westersstraat prefereren.

Betekent dit nu dat de Straat voor de oudere bewoners niets meer te bieden heeft? Zeker niet. Mijn indruk is dat velen de boetieks als een niet on aardige stoffering van de straat beschouwen, net zoals bloembakken. Het schijnt ze niet echt te raken. De straat bestaat voor hen meer uit een aantal vaste, vertrouwde punten, zoals de sigarenzaak, de groenteman, en de bakker, die er allemaal al twintig jaar of langer gevestigd zijn. Een huisvrouw die de dagelijkse boodschappen moet doen kan nog altijd in de straat terecht. Er zijn weliswaar geen zes bakkers meer, maar nog wel één, en die wordt dan ook druk bezocht. In het algemeen vervullen de paar winkels die voor de eerste levensbehoeften zorgen, misschien op de café's na, de belangrijkste rol in de Straat. Hoewel dus de eerste indruk er een is van overwegend boetieks, is het in werkelijkheid zo dat de belangrijkste looproutes naar de winkels met eerste levensbehoeften gaan. Voor het gebruik van de openbare ruimte, de straat, zijn die winkels dus relatief van meer belang dan de meeste zaken met een A.

Dit beeld kunnen we echter nuanceren door de openingstijden van de winkels en café's, en de uren dat ze de meeste klandizie hebben, er bij te betrekken. Het is namelijk vooral 's ochtends dat de traditionele winkels het straatbeeld bepalen. 's Middags krijgen zij de boetieks naast zich, terwijl 's avonds de café's, niet allen in de Straat, maar ook in de rest van de jordaan, voor

WESTERSTRAAT

hoeden en petten
woning
leeg
woning
woning
woning
woning
chin. restaurant
woning
bergplaats
leeg

hoeden en petten
woning
werkplaats
A sieraden
groothandel TV's
A bootwerkerij
A kunstnijverheidszaak
A boetiek
SCHOUWERIJ boetiek
A antiek en curiosa

ANJELIERSSTRAAT

boetiek A
boetiek A
boetiek A
boetiek A
restaurant A
slagerij
boetiek A

A koffiesjop
leeg
sigarenzaak
vishandel
cafetaria
A groentezaak
café de tuin
afgebroken
verfhandel
A boetiek

TUINSTRAAT

woning
slijp. polystyr.
café A
strips A
leeg A
indiaanse sieraden
bloemen

A koffiesjop
leeg
A levensmiddelen Arbolito
A laarzenzaak
boetiek
A restaurant

EGELANTIERSSTRAAT

stoffeerderij
boetiek A
leuterwaren A
leeg
bergplaats
café

A boetiek
woning
bergplaats
bergplaats
meubelzaak

EGELANTIERSGRACHT

woning
snackbar
kapper
boetiek A
woning
leeg
café A

A speelgoedwinkel
A atelier beeldhouwer
leeg
A boetiek
bergplaats
sigarenzaak

NIEUWE LELIESTRAAT

melkhandel
bakker
woning
opslagplaats
opslagplaats
woning

A antiekzaak
schutting
woning
schutting
woning
opslagplaats
woning

BLOEMGRACHT

veel volk in de Straat zorgen. Het komt er dus op neer dat de verscheidenheid in winkels en café's, die korrespondeert met de verscheidenheid van oude en nieuwe bewoners, er voor zorgt dat de drukte in de Straat over de hele dag gespreid wordt. Om dit te illustreren lijkt het mij het beste om een beschrijving te geven van hoe een dag in de Straat verloopt.

Afgezien van enkele vroege voorbijgangers begint de dag in de Straat om 7 uur, wanneer de bouwvakkers aan het werk gaan. Het feit dat er oude en nieuwe gebouwen door elkaar staan heeft namelijk nog een effect dat door Jacobs niet genoemd wordt: er is altijd wel iets op te knappen aan het een of andere pand. Het ziet er naar uit dat dit ook wel zo zal blijven, want de jorjaan is nooit af. Daardoor zijn er altijd om zeven uur al bouwvakkers in de straat.

Om acht uur gaan de eerste winkels open, zoals de groenteman en de bakker. Van dit ogenblik af is het niet meer stil in de straat. Altijd loopt er wel iemand, meestal met een boodschappentas in de hand. Het eerste horecabedrijf opent om 9 uur. Het is het café op de hoek van de Egelantiersgracht. Hoewel het gevestigd is in het "Wim Sonneveld huis", voor rustende artiesten, kan het café zelf tot de meer traditionele jorjaancafé's gerekend worden. De inrichting bestaat uit "Oisterwijk eikehout", twee "fruitautomaten", een biljart en een sigarettenautomaat. De radio brengt er de hele dag Hilversum 3 ten gehore, en er wordt slappe koffie geschonken. Vol is het er nooit, en de bijdrage van dit café aan de levendigheid op straat is dan ook niet erg groot. De Straat wordt op dit uur nog begaan door mensen die boodschappen doen; er komen per uur zo'n 250 voorbijgangers langs, dit zal tot 11 uur oplopen tot ongeveer 450.

Op dat tijdstip begint de dag voor de winkels met een A: de twee koffiesjops en café "de Tuin" gaan dan open, evenals een aantal boetieks. Nog niet allemaal, want een aantal begint pas om 12 uur. In tegenstelling tot het café dat om 9 uur opengaat richt café de Tuin zich op de nieuwe bewoners. Men drinkt er espressokoffie, er is een lees-

tafel, en de bandrecorder brengt de "betere" popmuziek. Croissants en stokbrood met paté wordt geserveerd voor degenen die in de Tuin of in de koffiesjops ontbijten.

Behalve dat de Straat nu drukker geworden is, is ook het contact van de horecazaken met een A met de straat veel direkter dan van het eerder genoemde café. De architectuur is zodanig dat van de ene kant van het raam steeds gezien kan worden wat er aan de andere kant gebeurt. Er wordt mischien daardoor veel meer in- en uit gelopen. Om het belang van bijv. café de Tuin voor het gebruik van de straat aan te geven is het goed te weten dat van de tegen de duizend voorbijgangers per uur die gemiddeld omstreeks het middaguur de straat in beide richtingen passeren, er bijna honderd het café in of uit gaan. 's Avonds, wanneer de winkels gesloten zijn, valt die verhouding natuurlijk nog sterker in het voordeel van het café uit.

's Middags komen er gemiddeld 700 mensen per uur door de straat, voor het overgrote deel voetgangers. Nu zeggen dergelijke cijfers niet zo erg veel. Belangrijker is de vraag hoe intensief die 700 mensen dan wel de openbare ruimte gebruiken. Wel, het valt op dat veel mensen elkaar op straat tegen komen, een praatje maken, om onduidelijke redenen wat rondhangen, enz. In tegenstelling tot wat bij supermarkten in de buitenwijken gekonsta-teerd kan worden, nl. dat eens per week de auto volgeladen wordt met boodschappen, zie je hier vaak iemand zonder boodschappentas langs komen, waarna hij even later met één aankoop weer terugkomt. Het blijkt hier nog gewoon te zijn boodschappen één voor één te halen, wanneer men ze nodig heeft. De openbare ruimte wordt niet geschuwd.

Kinderen spelen bij voorkeur in de Straat. Er is op honderd meter afstand, in de Egelantiersstraat, een kinderspeelplaatsje, maar daar wordt zelden gebruik van gemaakt. Desgevraagd antwoorden de kinderen dat ze van thuis mogen spelen waar ze willen, als ze maar niet te ver weg gaan. Op het speelplaatsje komen ze nooit, omdat het er vies is, en omdat er niemand is om mee te spelen (!).

In de Straat is kennelijk meer te beleven, terwijl het er, ook gezien de geringe verkeersdruk, bijzonder veilig is. Er zijn altijd genoeg mensen in de buurt om een oogje in het zeil te houden.

's Avonds wordt het stiller in de straat, maar nooit zo dat het er een verlaten indruk maakt. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat nogal wat mensen de Straat uitkiezen als looproute, ook al is het niet de kortste weg. Wie bijvoorbeeld van de Westerstraat naar de kruising Rozengracht/Marnixstraat moet kan het vlugste over de Lijnbaansgracht lopen. Sommige mensen kiezen echter, zoals mij bij nachtelijke vragen aan voorbijgangers bleek, de route door de Straat om veiligheidsredenen. Zo blijft, mede door de café's en de woningen aan weerszijden, de Straat tot diep in de nacht bevolkt.

Om nu te weten te komen of het vroeger ook zo levendig was in de Straat is het niet voldoende om die vraag voor te leggen aan degenen die zich die tijd herinneren. De winkeliers die al twintig jaar of langer in de Straat gevestigd zijn en die ik er naar vroeg, antwoordden zonder uitzondering dat het vroeger veel gezelliger was. Men kende de overige winkeliers in de straat goed, en er heerste een gemoedelijke sfeer. Nu is het zo dat de eigenaars van de winkels met een A elkaar over het algemeen ook wel goed kennen, en er heerst onder hen ook een gemoedelijke sfeer. Dergelijke uitspraken zeggen dus niet zo veel over de gezelligheid in de straat en het gebruik van de openbare ruimte.

Beter is het te bekijken hoe de feitelijke situatie twintig jaar geleden was. Ik heb de toenmalige situatie als volgt kunnen rekonstrueren:

Van de 86 huisnummers in de Straat waren er in 1956:

42 winkels
24 werkplaatsen
4 horecabedrijven

De overige 16 nummers werden ingenomen door schuttingen, opslagplaatsen, woningen, en dergelijke voor de openbare ruimte minder relevante bestemmingen. In 1977 is de verdeling als volgt:

33 winkels
8 werkplaatsen
11 horecabedrijven.

Het aantal niet voor de openbare ruimte interessante nummers is nu 35.

Het blijkt dat het aantal winkels eigenlijk niet zo sterk is teruggelopen. Het grootste verschil zit in het aantal werkplaatsen. Dat verschil wordt nog groter wanneer men bedenkt dat twintig jaar geleden niet in de Straat, maar in de zijstraten zoals de Anjeliersstraat, de Tuinstraat, enz. de meeste bedrijven gevestigd waren. Ook die zijn nu bijna allemaal weg. De primaire functie werken is in de omgeving van de Straat de laatste twintig jaar dus ernstig achteruit gegaan.

De oudere winkeliers vertelden mij dat het vroeger door de honderden mensen die in de bedrijfjes werkten overdag drukker was dan nu. Daar stond tegenover dat om zes uur, na het werk en na sluiting van de winkels, de Straat uitgestorven was, en dat bleef tot de volgende morgen. Er was in die tijd 's avonds maar één café open, dat op de hoek van de Nieuwe Leliestraat, maar het was voor de Straat verder van weinig betekenis.

Het ziet er dus naar uit dat weliswaar de functie werken voor een gedeelte is weggefallen, maar dat de Straat er wel een primaire functie heeft bijgekregen. De boetieks, en ook de café's en de restaurants, hebben een betekenis die boven de directe omgeving van de Straat uitgaat. Veel mensen uit andere buurten komen op de boetieks van de Straat af, en in de zomermaanden zijn er ook nogal wat toeristen. Het gevolg hiervan is dat het straatbeeld 's morgens wellicht minder levendig is dan twintig jaar geleden, maar dat daarentegen in de middag en de avond de schade ruimschoots ingehaald wordt. In plaats van een achteruitgang, valt aan te nemen dat de Straat wat veelzijdigheid betreft minstens gelijk gebleven is.

Wordt die veelzijdigheid ook veroorzaakt door een huurverschil tussen de winkelruimten? Ik geloof dat de invloed daarvan in de straat niet erg groot is. Er bestaat een opvallende gelijkheid wat betreft huur. Of het nu om winkels met of zonder A gaat, steeds bedraagt die ongeveer f 500,-. Er zijn enkele uitzonderingen, en wel de huren van de paar werkplaatsen die er nog zijn. Die zijn aanmerkelijk lager, zo tussen de 100 en

200 gulden. Bij een hogere huur zou het bedrijf meestal niet meer voortgezet kunnen worden.

Als reden waarom juist de Straat als vestigingsplaats werd uitgekozen gaven de meeste nieuwe winkeliers op dat elders de huren veel hoger zijn. Enkelens hebben ook grote moeite de toch vrij lage huur op te brengen. Net zo goed als werkelijk hoge huren in de Straat niet voorkomen, ontbreken ook de zaken die zo'n huur zouden kunnen opbrengen: banken, zelfbedieningszaken, e.d. Maar ook wanneer er wel ook hoge huren voor sommige panden betaald zouden moeten worden geloof ik niet dat die dure zaken zich in de Straat zouden komen vestigen. De verscheidenheid wordt eerder veroorzaakt door de uitzonderingen naar beneden: de lage huren van de bedrijfjes.

Tot slot heb ik onderzocht of de verscheidenheid aan functies en het intensieve gebruik van de Straat ook leidt tot veiligheid. Onder de mensen die ik heirover gesproken heb bestond over het algemeen wel overeenstemming over het feit dat er in de jorjaan weinig ongerechtigs gebeurt. Meestal werd dit toegeschreven aan de omstandigheid dat de buurt geen sex- of heroïne centra kent. Ongetwijfeld is het waar dat de veiligheid in de jorjaan niet zo maar toegeschreven kan worden aan de manier waarop de openbare ruimte gebruikt wordt. Maar zonder de aard van de gebouwde omgeving er bij te betrekken zou toch ook niet verklaard kunnen worden hoe het komt dat binnen de jorjaan zelf zulke grote verschillen bestaan van de ene straat tot de andere.

In de omgeving van de Straat valt wat dit betreft een duidelijk patroon te ontdekken dat overeenstemt met de aan- of afwezigheid van de vier door Jacobs genoemde voorwaarden. In het gehele jaar 1976 werd er bij de politie zes maal aangifte gedaan van een misdrijf in de Straat zelf. Het betrof hier een paar keer het kraken van een auto, en een enkele winkeldiefstal.

Voor de zijstraten, die nauwelijks winkels tellen, en vrijwel uitsluitend de functie wonen bevatten, liggen die cijfers anders. Ik heb voor de Anjeliersstraat, de Tuinstraat, en de Egelantiersstraat gegevens verzameld over de maanden april, juli en

december 1976. Bovendien heb ik slechts die gevallen van kriminaliteit laten meetellen die in verband gebracht kunnen worden met de openbare ruimte. Wat er binnen in de huizen bij de mensen thuis gebeurt is voor dit onderzoek niet van belang. Voor de drie straten gezamenlijk is het cijfer over de drie genoemde maanden 23. Aangezien de onderzochte maanden door het jaar verspreid liggen (er bleek mij overigens geen frap-pant verschil tussen de drie maanden) lijkt het me geoorloofd voor het hele jaar 1976 een aantal gevallen van kriminaliteit van 4 maal 23 = 92 vast te stellen. Wanneer we dit getal door 3 delen, omdat elk van de drie zijstraten even lang is als alleen de Straat, komen we tot een gemiddeld aantal gevallen van 31 per jaar. Dat is ruim vijf maal zo hoog als het cijfer 6 dat ik voor de Straat vond. Het lijkt mij onmiskenbaar dat door het intensieve gebruik van de Straat en door het feit dat er gedurende de meeste tijd "eyes upon the street" zijn, de veiligheid sterk wordt gediend. De parkeergarages in de Bijlmermeer of de Buitenveldertselaan missen daarmee vergeleken iedere "ingebouwde" veiligheid.

Natuurlijk wordt niet alles wat er gebeurt direkt aangegeven bij de politie. Zo zag ik in de Straat een keer een jongen op een fiets per ongeluk met een staaft ijzer langs een geparkeerde auto schuren. Nadat hij zijn evenwicht hervonden had wilde hij doorrijden, maar hoorde achter zich roepen: "Hé, de eigenares van die wagen zit binnen in 't café; ik zou 't haar maar even gaan vertellen". Beschroomd stapte de jongen af. Zo gaat dat in de Straat.

V Konklusies

Samenvattend kan gezegd worden dat de levendigheid in de Straat veroorzaakt wordt door de verscheidenheid aan functies die er gehuisvest zijn. Niet de levensgewoonten van één bepaalde bevolkingsgroep brengen de drukte in de straat met zich mee. Eerder is het zo dat het *verschillend* levensritme van *verschillende* groepen gezorgd heeft voor gevarieerde openings- en sluitingstijden van de voor de openbare ruimte relevante zaken. Daardoor is de periode binnen een etmaal dat er een wisselwerking

bestaat tussen de bebouwing en de straat zelf aanmerkelijk langer geworden in vergelijking met twintig jaar geleden.

Het aantal functies dat de Straat vervult is met deze ontwikkeling uitgebreid. Was twintig jaar geleden de buurt voornamelijk op zichzelf aange-wezen, nu heeft zij ook een functie voor andere buurten. De boetieks en horecabedrijven vervullen niet slechts een secundaire functie, nl. t.o.v. de buurtbewoners. Ze zijn een primaire functie gaan uitoefenen doordat mensen van buiten speciaal voor deze voorzieningen naar de Straat komen. Hoewel over het algemeen door de gevestigde winkeliers nogal geringschattend over deze nieuwe klandizie wordt geoordeeld, betekent deze uitbreiding van functies vanuit het oogpunt van mijn onderzoek alleen maar een verrijking.

Hoe het komt dat er toch zo negatief wordt geoordeeld over de "nieuwe jordaners" ben ik in dit werkstuk niet nagegaan. Het merkwaardige is dat niet alleen door diegenen die al twintig jaar of langer in de straat gevestigd zijn vol weemoed aan de tijd van weleer gedacht wordt. Ook veel eigenaars van een zaak met een A kijken met nostalgische naar het verleden. Deze paradox kan men belichaamd zien in de eigenaar van de speelgoedzaak op de hoek van de Egelantiersgracht. Hij meent dat de jordanen, en zeker de Straat, sterk achteruitgaat doordat de oude sfeer verdwijnt. De boetiekhouders vindt hij allemaal afzetteren en over de traditionele jordaners wil hij geen kwaad woord horen. Tegelijkertijd echter moet hij erkennen dat hij leeft van de nieuwkomers. Hoe meer dure appartementen er op de Egelantiersgracht gebouwd worden, hoe beter het hem gaat. Hoe meer toeristen de straat bezoeken, hoe meer handgemaakt speelgoed zijn zaak verlaat.

Er zijn natuurlijk wel gevaren die de Straat bedreigen. Wanneer de tendens van de laatste jaren doorzet zullen de verbeteringen die zij naar mijn mening gebracht heeft omslaan in verslechtingen. Op het ogenblik is er lijkt mij geen reden om de ontwikkelingen te betreuren. Er dreigt echter het gevaar van wat Jacobs "self-destruction of diversity" heeft genoemd (13). Wanneer de Straat

te eenzijdig een recreatieve functie zou krijgen ten koste van de traditionele functies verliest zij aan aantrekkelijkheid. Zodra de winkels voor de eerste levensbehoeften zouden verdwijnen, en men voor de dagelijkse boodschappen niets meer in de Straat te zoeken heeft, verdwijnt de verscheidenheid. De precaire positie van de bedrijfjes houdt dat zelfde gevaar in.

Wanneer men deze ontwikkelingen in een breder perspectief plaatst, en de situatie in de jordaan afzet tegen tendensen die in de maatschappij te herkennen zijn, vraagt men zich af in hoeverre de jordaan een patroon vertoont dat inderdaad aan het uitsterven is. Op een hoger abstraktieniveau komen Jacobs' typeringen van de stad, en ook mijn eigen observaties in de Straat niet overeen met ontwikkelingen in de maatschappij: als de "echte" stad gekenmerkt wordt door diversiteit, pluriformiteit, heterogene bevolking, uitgebreid dienstenpakket, enz., dan is de stad niet het "kristalliseringspunt" van "de moderne maatschappij", maar juist iets dat bezig is te verdwijnen. Immers, de tendensen die in wat wel genoemd wordt het laatkapitalisme te herkennen zijn laten eerder grootschaligheid, scheiding van functies, massakonsumptie, eentonigheid, zien, met voor de stad als konsekwentie slaapsteden, tuinsteden, scheiding wonen - werken, verkeersstromen, supermarkten, enz. Als die tendensen inderdaad overwegend zijn, hoe moet het dan met de steden van Jacobs?

Hans Paul Bahrtdt koppelt zijn karakterisering van de stad, in tegenstelling tot Jacobs, wel aan een bepaalde maatschappijvorm, namelijk aan de burgerlijke maatschappij. Uitgaande van Webers definitie van de stad als markt weet hij duidelijk te maken wat de relatie is tussen economische openbaarheid, politieke openbaarheid, en de polariteit openbare - privé-sfeer in de burgerlijke stad.

Schmidt-Relenberg heeft Bahrtdt voor de voeten geworpen dat typisch voor de moderne stad nu juist de industriële bedrijven zijn, die naar hun aard noch openbaar, noch privé zijn (14). Bahrtdt ziet dit zelf ook wel, en geeft aan dat het gevolg van de kapitalistische ontwikkeling is geweest dat

degenen (de meerderheid) die gedwongen zijn zich in dienst van privé-belangen van anderen te stellen, uit hun eigen privé-sfeer worden gerukt, zonder dat ze een plaats in de openbare sfeer daarvoor in de plaats krijgen, of in de privé-sfeer van hun baas worden opgenomen. De op deze manier ontstane gebieden die noch openbaar noch privé zijn bepalen in toenemende mate het karakter van de stad.

Ondanks dat hij deze ontwikkeling erkent, pleit Bahrtdt voor een "urbanisering" van de grote stad. Betekent dat een terugkeer naar de burgerlijke stad van weleer? Bahrtdt ontwerpt geen post-burgerlijke theorie van de stad, en wil dat ook niet. Maar zonder die theorie komen zijn oplossingen, hoe aantrekkelijk ook, wel in de lucht te hangen, net als die van Jacobs.

En daarmee kom ik op de vraag die ook aan het eind van dit stuk blijft liggen: In hoeverre is een positieve waardering van de stad te rijmen met post-burgerlijke ontwikkelingen. Hoeveel is er tegen de stroom op roeiend te verwezenlijken van wensen om de stad in de zin van Jacobs en Bahrtdt te versterken. En in hoeverre zijn die wensen in overeenstemming niet alleen met economische ontwikkelingen, maar ook met wensen van de stadsbewoners zelf. De eengezinswoning is voor zeer velen een ideaalbeeld. Bahrtdt: "de problemen van de grote stad ontstaan doordat de stedelingen geen stedelingen willen zijn, en hun privé-sfeer proberen te redden zonder de openbaarheid recht te doen" (15). Van een wisselwerking tussen openbare en privé-sfeer is dan geen sprake meer.

Wat precies de economische en financiële maatregelen zijn die genomen zouden kunnen worden om de verscheidenheid te handhaven kan ik in het kader van dit werkstuk niet bekijken. Wel zou ik tot slot een aantal aanbevelingen willen doen die de inrichting van de openbare ruimte betreffen en die een kleine bijdrage zouden kunnen leveren aan de aantrekkelijkheid van de buurt.

1. Slechts wanneer het niet anders kan moeten bedrijven in een aparte hoek van de jordaan geconcentreerd worden, zoals het bestemmingsplan jordaan (16) wil. Men moet niet te huiverig

zijn voor "overlast" van de bedrijven, want die overlast weegt niet gauw op tegen de levendigheid die ze brengen.

2. Om dezelfde reden zou men terughoudend moeten zijn met het restaureren van panden waarin bedrijfjes gevestigd zijn. De lage huren die nu nog voor de inderdaad slechte panden worden betaald zijn een voorwaarde voor het voortbestaan van de bedrijfjes.
3. Aangezien een gevarieerd winkelaanbod niet alleen afhangt van variatie in huren, maar ook van variatie in inkomensgroepen, dus koopkracht, is het misschien beter niet te argwanend te staan tegenover de activiteiten van bouwondernemers die zich op een koopkrachtig publiek richten.
4. Nieuwe woningbouw moet, in overeenstemming met het karakter van de jorjaan, direkt aan de straat gebouwd worden, en niet zoals bijv. in de Anjeliersstraat gebeurd is, van die straat gescheiden worden gehouden door voortuintjes en schuurtjes.
5. Het bestemmingsplan wil over sommige straten heen woningbouw gerealiseerd zien, zodat een poort ontstaat. Waarschijnlijk heeft dat een afsluitende werking voor de betreffende straat. Het kan dus beter niet gedaan worden.
6. Om dezelfde reden zou het misschien aardig zijn wanneer op die plaatsen waar straten op grachten doodlopen voetgangersbruggetjes gebouwd werden zodat meer mensen de straat zouden gebruiken.
7. Het bestemmingsplan wil het oppervlak voor openbare ruimte vergroten door het ontruimen en openbreken van de terreinen binnen de huizenblokken. Ik denk niet dat het lukt om daar echte openbare ruimte van te maken. Daarvoor wordt zo'n binnenterrein te veel begrensd door slechts één funktie: het wonen. Een versterking van de openbare sfeer bereikt men trouwens niet door een uitbreiding van het daarvoor bestemde terrein.

Noten

1. H.P. Bahrtdt gebruikt deze term in zijn *Die moderne Grossstadt* (Hamburg, Nymphenburger Verlagshandlung, 2de druk 1969), pp. 132-152.
2. Ibidem, p. 60.
3. Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (Pelican Books 1965), pp. 162-163.
4. H. Gans, *People and Plans. Essays on Urban Problems and Solutions* (New York, Basic Books, 1968) p. 29.
5. Bahrtdt, op. cit. p. 83.
6. Henk Dijkhuis, "Vijftig dagen in een Jordaans Kosthuis" in: Frank Bovenkerk en Lodewijk Brunt, *De rafelrand van Amsterdam* (Meppel, Boom, 1977), p. 42.
7. Bestemmingsplan Jorjaan (uitgave gemeente Amsterdam, 1972), p. 17.
8. Structuurplan Amsterdam (uitgave gemeente Amsterdam, 1974), pp. 30-31.
9. Ibidem.
10. G.P. Hoefnagels, "Menselijke kant bouwen nog ontwikkelingsgebied: misdaad vaak gevolg van criminele planologie", in: *Trouw*, 1 mei 1976.
11. Koos van Weringh, "Hoe dorping Hofnagels planologie en misdaad aan elkaar spijkt" in: *Wonen TA/BK*, februari 1977.
12. William Foote Whyte, *Street Corner Society* (Chicago, The University of Chicago Press, second edition 1955), p. 303.
13. Jacobs, op. cit. p. 255.
14. Norbert Schmidt Relenberg, *Soziologie und Städtebau* (Stuttgart, Karl Krämer Verlag, 1968), p. 110.
15. Bahrtdt, op. cit. p. 131.
16. Bestemmingsplan Jorjaan, pp. 22-24.